

του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας του, τὴν διαμονὴν καὶ δίαί-
τάν του, τὴν ἐκτίμησίν του ἐκ μέρους τῆς πόλεως καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Αἱ μαρ-
τυρίαι 57—93 εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ ἀκουστὰς τοῦ Πολέμωνος, τοὺς τε ἐμμείναντας
εἰς τὰ δόγματα τῆς ἀρχαίας Ἀκαδημίας καὶ τοὺς ἀποκλίναντας, ὡς ὁ Ἀρκε-
σίλαος ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν ἢ τοὺς διαστάντας, ὡς ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ὁ ἰδρυτὴς
τῆς Στωᾶς.

Αἱ μαρτυρίαι 94—111 ἀναφέρονται εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Πολέμωνος, τὴν
ἐναρμόνισιν τῶν διδασκομένων ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὰς πράξεις του καὶ εἰς τὰς ἀρετὰς
του, ἐγκράτειαν, ἀταραξίαν καὶ ἀπάθειαν. Αἱ 112—122 εἰς διαφόρους γνώμας αὐτοῦ
περὶ τῶν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου καὶ αἱ 123—138 εἰς τὸ ἠθικὸν τμήμα τῆς
διδασκαλίας αὐτοῦ περὶ τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ, τῶν ἀρετῶν, τῆς εὐδαιμονίας τοῦ
κατὰ φύσιν ζῆν καὶ τὰς γνώμας παλαιῶν περὶ τῆς σοφίας του.

Οἱ συγγραφεῖς ἐκ τῶν ὁποίων ἠρανόσθησαν αἱ μαρτυρίαι εἶναι ἄφθονοι, κατὰ
λόγον συχνότητος δὲ ὁ Κικέρων, Αὐγουστίνος, Λουκιανός, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς,
Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, Νουμῆνιος, Ὀριγένης, Πλούταρχος, Εὐσέβιος, Ἐπίκτη-
τος, Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Σέξτος Ἐμπειρικός, Θεμιστιος, Ὀράτιος κλπ. καὶ
δι' ἔρμηνείας ὄρων τινῶν ὁ Σουΐδας.

Ἡ συλλογὴ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Gigante δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἱκανο-
ποιητικὴ ὡς editio princeps καὶ δίδει ἤδη εἰκόνα καθαρὰν τοῦ Πολέμωνος ὡς ἀν-
θρώπου καὶ διδασκάλου, ἀλλὰ καὶ ὡς φιλοσόφου γονίμου, οὕτως οἱ μαθηταὶ ἤδυ-
νήθησαν νὰ τάμουν νέας ὁδοὺς πρὸς τε τὴν ἐποχὴν τῶν σκεπτικιστῶν καὶ πρὸς
τὴν στοὰν καὶ τὸν κυνισμόν. Θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον τὸ ἔργον τοῦτο νὰ εὕρῃ μιμητὰς
τόσον διὰ τὴν ἀρτιωτέραν συμπλήρωσιν τῶν εἰδήσεων περὶ Πολέμωνος, ὅσον καὶ
περὶ τῶν ἄλλων σχολαρχῶν τῆς Ἀκαδημίας καὶ τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν σχολῶν.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

* * *

OD. TSAGARAKIS, **Nature and background of major concepts of divine power in Homer.** B. R. Grüner, Amsterdam 1977, σχ. 8ον, σσ. XVIII + 160.

Τὸ θέμα τῆς ὀμηρ. κῆς θεολογίας, αὐτὸ καθ' αὐτὸ λίαν ἐνδιαφέρον, ἀπετέλεσεν
ἀντικείμενον μελέτης πολλῶν ἐρμηνευτῶν, οἵτινες διετύπωσαν ἀξιολόγους γνώμας
καὶ προέβησαν εἰς ἐρμηνείας τοῦ φαινομένου. Ἡ φύσις καὶ ἡ προέλευσις τῶν θεῶν,
αἱ ἐμφανίσεις καὶ αἱ παντοῖαι ἐπεμβάσεις των εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν, ἡ ἠθικότη-
της των καὶ γενικῶς ὁ ἀνθρωπομορφισμὸς των ὑπῆρξαν στοιχεῖα προβληματισμοῦ.

Εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστὸν, ὅτι ὁ Ὀμηρος διὰ τῆς θεολογίας του ἤσκησε βαθυ-
τάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν θρησκευτικὴν ἀνάπτυξιν τῶν μεταγενεστέρων χρόνων.
Ἡ θεολογία τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὸ λυκαυγὲς τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς τῶν ἀρ-
χαίων Ἑλλήνων ἐμφανίζεται ὡς πρωταρχικὴ καὶ διὰ τοῦτο λίαν ἐνδιαφέρουσα.
Δὲν στερεῖται δὲ σημασίας ἢ πληροφορία τοῦ πατρὸς τῆς Ἱστορίας, καθ' ἣν ὁ Ὀ-
μηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος «εἰσιν οἱ ποιήσαντες θεογονίαν Ἑλλήσι καὶ τοῖσι θεοῖσι
τὰς ἐπωνυμίας δόντες καὶ τιμάς τε καὶ τέχνας διελόντες καὶ εἶδεα αὐτῶν ση-
μῆναντες». (B, 53). Εἰς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ἡροδότου προστίθεται καὶ ἡ
τοῦ Σταγίριτου (Μετὰ τὰ Φυσικά, A, 3), ὅστις τάσσει ἀμφοτέρους τοὺς ποιητὰς
εἰς τοὺς πρώτους θεολογῆσαντας. Ἐκ τούτων κατανοεῖται ἡ σπουδαιότης τοῦ

θεολογικοῦ προβλήματος τοῦ Ὀμήρου καὶ τὸ διαφέρον τῶν ὁμηρολόγων καὶ θρησκευτολόγων.

Ἡ μνημονευθεῖσα ἀνωτέρω ἐμπεριστατωμένη μελέτη ἀποσκοπεῖ νὰ προσπελάσῃ καὶ νὰ ἀνιχνεύσῃ τὸ θέμα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς λαϊκὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τῶν κοινῶν πιστῶν. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀξιόλογον πρωτοτυπίαν καὶ προσελκύει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν προσοχὴν καὶ τὸ διαφέρον τοῦ ἀναγνώστου.

Εἰς τὸν *Πρόλογον* ὁ συγγραφεὺς ὀρθῶς παρατηρεῖ, ὅτι εἶναι ἀνάγκη πολλὰ ἐκ τῶν περὶ τοῦ Ὀμήρου λεχθέντων νὰ τεθοῦν ὑπὸ ἀνεξέτασιν ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νεωτέρων πορισμάτων τῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ ἐπανατοποθετηθοῦν εἰς τὰς πραγματικὰς τῶν δικστάσεις. Τὸ ἐρώτημα πόσον πραγματικὴ ἀληθῶς εἶναι ἡ ποιητικὴ θρησκεία τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν τῆς μελέτης καὶ τὸ ὁποῖον διερευνᾶται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασίν του.

Εἰς τὴν *Εἰσαγωγὴν* ἐπισημαίνεται μὲν, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, ὅτι ὁ Ὀμηρος δὲν εἶναι βεβαίως θεολόγος, ἀλλ' ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνιχνεύσις τοῦ θέματος, διὰ νὰ ἐξασκριασθῇ ἡ πραγματικὴ θρησκεία ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ συγκεκριμένου ποιητικοῦ ἔργου καὶ ἡ σχέσις τῆς μὲ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τῶν κοινῶν πιστῶν. Πέρα τούτου ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ, ὅτι εἶναι δυσχερὲς νὰ καθορισθῇ μέχρι ποίας ἐκτάσεως ἐν καλλιτεχνικῶν ἢ θρησκευτικῶν φαινόμενον εἶναι θεία ἐπέμβασις. Ἐξετάζεται ἀκόμη εἰς τὴν *Εἰσαγωγὴν* ὁ βαθμὸς τῆς συναισθησεως τῆς θείας ἐπεμβάσεως ὑπὸ τῶν ἡρώων καὶ αἱ πνευματικαὶ καὶ πολιτιστικαὶ βάσεις κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἡρωικοῦ ἔπους. Ἐπισημαίνεται πρὸς τούτους, ὅτι αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὸν ὁμηρικὸν ἄνθρωπον ὑψηλαὶ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἡρώων, ὡς ἀπεκάλυψαν αἱ πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Β γραφῆς. Ἐν τέλει παρατηρεῖ, ὅτι ἡ θρησκεία τῶν Μυκηναίων ἐπέζησεν, ἀλλὰ ὑπέστη ὀρισμένας μεταβολὰς καὶ εἰς τὴν τέχνην κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους.

Μετὰ τὴν *Εἰσαγωγὴν* ὁ συγγραφεὺς εἰσερχόμενος εἰς τὸ κύριον μέρος τῆς μελέτης του ἐξετάζει τὰς κυρίως θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων περὶ τῶν θεῶν, ὡς αὗται συνάγονται ἐκ τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου, εἰς τὸ ὁποῖον πλειστάκις καταφεύγει καὶ θεμελιώει τὰ παρατηρήματά του.

Τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἀφιερώνεται, ὡς εἶναι φυσικόν, εἰς τὸν Δία. Ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ πρῶτος μεταξὺ τῶν θεῶν, «πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε», ὁ ἀνώτατος πάντων κατὰ τὴν δύναμιν. Τὸ πλῆθος τῶν ἀποδιδομένων εἰς αὐτὸν ἐπιθέτων καθορίζει ἐκάστοτε τὴν δύναμιν καὶ τὴν ιδιότητά του. Εἶναι ὁ κύδιστος καὶ ὁ μέγιστος τῶν θεῶν. Εἰς αὐτὸν καταφεύγει ὁ ὁμηρικὸς ἄνθρωπος εἰς πᾶσαν ἀνάγκην του, διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν καὶ προστασίαν. Ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ παρέχων βοήθειαν, ἀλλὰ καὶ ἄλγεα εἰς τοὺς ἀντιπάλους τῶν προστατευομένων του. Τιμωρεῖ τοὺς ἀδίκους, τοὺς ἐργαζομένους τὰ κακὰ ἔργα, τοὺς παραβάτας τῶν ὄρκων καὶ τῶν λοιπῶν θρησκευτικῶν ἐντολῶν. Συμπαρίσταται καὶ βοηθεῖ τοὺς εὐνοουμένους του καὶ αἰτουμένους τὴν βοήθειάν του συνεργαζόμενος πολλάκις καὶ μὲ τοὺς ἄλλους θεοὺς. Ἡ βοήθειά του εἶναι πλουσία καὶ αἱ παροχαί του γενναῖαι.

Ἀκολουθοῦν τὰ κεφάλαια *Ἀπόλλων*, *Ἀθηνᾶ*, *Θεοί*, *Θεός*, *Δαίμων* καὶ *Μοῖρα*. Διὰ ἀναλυτικῶς καὶ μὲ ἀναφορὰν ἐκάστοτε πρὸς τὸ ὁμηρικὸν κείμενον ἐξετάζεται ἡ σχέσις τῶν θεοτήτων αὐτῶν πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ αἱ προσφοραὶ των πρὸς αὐτόν. Αἱ θεότητες αὗται ὄχι μόνον ἀποτελοῦν πηγὰς δωρημάτων καὶ παντοίας βοηθείας πρὸς τὸν ὁμηρικὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' εἶναι καὶ αἴτιοι λύπης εἰς αὐτὸν κατ' ἄμεσον ἢ ἔμμεσον τρόπον. Ἐξετάζεται ἀκόμη ἡ σχέσις τῶν θεοτήτων αὐτῶν πρὸς τὸν Δία, ἰδίᾳ τῶν δυνάμεων τῆς Μοίρας καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπιχειρεῖται ἀξιολόγησις τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς βοήθειας αὐτῶν. Οἰκιοθεν νοεῖται, ὅτι ἡ ἐξέτασις τῶν θεοτήτων τούτων φωτίζει ἔτι περισσότερον τὴν

θέσιν τοῦ Διός. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀνωτέρω ὁ συγγραφεὺς δὲν παραλείπει νὰ ἀναφερθῆ καὶ εἰς τὴν θρησκευτικὴν πραγματικότητά τῆς σημερινῆς ἐποχῆς ὑπενθυμίζων κοινὰς ἐκφράσεις.

Εἰς τὸ συμπέρασμα ὁ συγγραφεὺς τονίζει πολὺ ὀρθῶς, ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ὀμήρου γενικῶς εἶναι ἀπηλλαγμένοι πρωτογόνων καὶ μαγικῶν στοιχείων εἶναι μᾶλλον ποιητικά, ἰδεαλιστικά, ἀποτέλεσμα συνειδητῆς προσπάθειάς τοῦ ποιητοῦ νὰ λογικοποιήσῃ καὶ ἀποκαθάρῃ τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν. Παρὰ τὰυτὰ εἶναι λίαν εὐδιάκριτος ὁ λαϊκὸς χαρακτήρ τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἐδράζονται ἐπὶ πραγματικῆς λατρείας. Αἱ θρησκευτικαὶ βάσεις τοῦ ὁμηρικοῦ ἀνθρώπου στηρίζονται ἐπὶ τῶν λατρευτικῶν ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς του, ὅπως ὁ κόσμος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζησε καὶ ἀπέθανεν. Ὁ Ὀμηρὸς καίτοι δὲν ἀπέβλεπεν ἐνσυνειδήτως νὰ παρουσιάσῃ θεολογικὸν σύστημα, ἀποτελεῖ πηγὴν καὶ διὰ τὸν μελετητὴν τῆς θρησκείας. Ὡς πρὸς τὸ ἀρχικόν του ἐρώτημα : πόσον πραγματικῆ ἀληθῶς εἶναι ἡ ὁμηρικὴ θρησκεία, ὁ συγγραφεὺς ὁμολογεῖ, ὅτι δὲν δύναται νὰ δώσῃ ἀδιστακτικῶς καταφικτικὴν ἀπόκρισιν. Εἶναι, λέγει, πραγματικῆ ἀπὸ τὴν ἐννοίαν, ὅτι βασικά στοιχεῖα αὐτῆς σχετίζονται πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τῶν κοινῶν πιστῶν.

Διὰ τῆς ἐμπεριστατωμένης ταύτης ἐργασίας ὁ συγγραφεὺς ἐπέτυχε νὰ καθορίσῃ τὰς κυρίας θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τοῦ ὁμηρικοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν λαϊκὴν βᾶσιν αὐτῶν. Εἶναι καρπὸς ἀγάπης τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸν ἀρχηγέτην τῆς ποιήσεως, μαρτυρεῖ δὲ βιβλιῶν γνωριμῶν καὶ οἰκείωσιν τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, εἰς τὰ ὁποῖα πλειστάκις ἀναφέρεται ὁ συγγραφεὺς πρὸς τεκμηρίωσιν.

Γενικῶς φρονοῦμεν, ὅτι πρόκειται περὶ ἀξιολόγου ἐργασίας εἰς τὸν χῶρον τοῦτον τῆς ὁμηρικῆς θεογονίας καὶ ἀποτελεῖ θετικὴν συμβολὴν εἰς αὐτήν, εἶναι δὲ πολὺ χρήσιμος ὄχι μόνον διὰ τοὺς κλασσικοὺς φιλολόγους, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς θρησκευτολόγους καὶ τοὺς λοιποὺς μελετητὰς τῆς ἀρχαιότητος.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Ν. ΧΑΡΟΚΟΠΟΣ, Δ. Φ.

* * *

EUCLIDES V, 2, *Scholia in libros VI—XII* post I. L. Heiberg edidit
E. S. Stamatis, B. G. Teubner, Leipzig 1977, σελ. 362.

Μὲ τὸ παρὸν δεῦτερον μέρος τοῦ πέμπτου τόμου συνεπληρώθη ἡ ἔκδοσις τῶν Στοιχείων τοῦ Εὐκλείδου ὑπὸ τοῦ Οἴκου Teubner τῇ ἐπιμελείᾳ Ε. Σ. Σταμάτη. Εἶναι τοῦτο ἓνα γατόρθωμα. Ἡ προηγουμένη ἔκδοσις τῶν Εὐκλείδειων Στοιχείων ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ οἴκου εἶχε γίνε ἐπιμελείᾳ τοῦ I. L. Heiberg τῶ 1883—1884, λόγῳ ὅμως τῆς παρόδου μακροῦ χρόνου ἐκρίθη ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου ἀναγκαῖα ἢ ἐπανεκδόσις τοῦ ἔργου, ἐπρότεινε δὲ αὕτη τῶ 1960 εἰς τὸν Καθηγητὴν Εὐ. Σταμάτην νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐκδόσεως.

Ὁ Σταμάτης, γνωστὸς διεθνῶς διὰ τὴν οἰκειότητά του μὲ τὰ ἀρχαῖα Μαθηματικά ἀπὸ πλῆθος ἐργασιῶν του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ἐκδόσεις τοῦ Διοφάντου, τοῦ Εὐκλείδου καὶ τοῦ Ἀρχιμήδους, ἀνέλαβε προθύμως τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ τιμητικὴν ἐντολὴν καὶ ἐργασθεὶς ἐπὶ 17 ἔτη βλέπει τώρα μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀνωτέρω τελευταίου τμήματος νὰ συμπληροῦται ἡ ἀνανεωμένη ἐμφάνισις τῶν Στοιχείων. Τὸ ἔργον ἀνελήφθη τῶ 1961. Μὲ ἀρετὰς προσθήκας καὶ συμπληρώσεις εἰς τὴν γενικῶς λαμπρὰν προηγουμένην ἔκδοσιν τοῦ Heiberg ὁ Σταμάτης σκληρῶς ἐργα-